

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ

ЛЕКСЕМНЫЯ СЛОЎНІКІ І СЛОЎНІКІ-РЭЕСТРЫ

Працяг. Пачатак у №№ 1, 3, 6.

УДК 811.161.3

15. Асацыятыўныя слоўнікі – тып функцыянальных лексемных слоўнікаў, у якіх апісваецца сістэма ўстойлівых паралелей у мове, атрыманая з дапамогай псіхалінгвістычнага эксперыменту. Лексічны матэрыял сістэматызуецца на аснове псіхалагічных асацыяцый пэўнага слова з рознымі прадметамі і з’явамі. Яны запатрабаваныя ў мовазнаўстве, псіхалінгвістыцы і этналінгвістыцы, паколькі дазваляюць акрэсліць перспектыўныя шляхі ў выяўленні механізмаў маўленчага ўзаемадзеяння і паводзінаў, а таксама ў вывучэнні семантычных законаў у мове ў цэлым, прынцыпаў суаднясення семантыкі і сінтаксісу ў мове і маўленні, заканамернасцей сацыялізацыі індывидуальных семантычных змяненняў і ўстанаўлення новых тыпавых асацыятыўных сувязей.

У “Асацыятыўным слоўніку беларускай мовы” (Мінск, 1981) А. Цітовай 150 артыкулаў-стымулаў (слоўнікавых артыкулаў). Да кожнага з іх даюцца асацыянты, атрыманыя ў выніку эксперыменту ад 1000 інфармантаў – студэнтаў беларускіх ВНУ. Асацыянты адлюстроўваюць не толькі агульныя псіхалагічныя асаблівасці людзей, але і асаблівасці мовы, якой яны карыстаюцца. Слоўнікавы артыкул складаецца з наступных інфармацыйных зон: 1) зона намінацыі (слова-стымул), 2) зона лексічнай інфармацыі (словы-рэакцыі), 3) зона частотнай інфармацыі.

Шпаркі₍₁₎ – 145 конь; 145 бег; 140 крок (у т. л. крокі 8); 98 хуткі (у т. л. вельмі хуткі 1); 62 чалавек; 40 ход (у т. л. на хаду 5); 31 хлопец (у т. л. хлапец 4); 30 быстры; 23 рух; 18 поезд (у т. л. як поезд 1); 12 бегчы (у т. л. бегаць 2, бяжыць 2); заяц (у т. л. як заяц 2); 10 хлопчык (у т. л. хлапчук 2); шустры_{(2,3)...}

Беларускі лексічны матэрыял (113 слоў-стымулаў) уключаны ў калектыўную працу “Славянскі асоціатывны слоўнік: рускі, беларускі, болгарскі, украінскі” (Масква, 2004) Н. Уфімцавай, Г. Чаркасавай, Ю. Каравулава, Я. Тарасава.

Цыкл матэрыялаў “Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі” Дзмітрыя Дзятко друкуецца з 2016 г. У №№ 7 – 8 змешчаны артыкул “Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства: Тэрміны, праблемы, тыпы слоўнікаў”, у №№ 3, 4, 6, 7 за 2017 г. – артыкул “Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак XX ст.”.

16. Словаўтваральныя слоўнікі – тып структурных лексемных слоўнікаў, у якіх адлюстроўваецца словаўтваральная структура слова і ўзаемазвязь паміж вытворнымі словамі. Іх задача – даць даведку пра словаўтваральную будову ўтворанага слова: утваральнае слова, словаўтваральны сродак, спосаб утварэння, змены пры далучэнні словаўтваральнага сродку да ўтваральнай асновы.

Паводле спосабу кампануюкі матэрыялу словаўтваральныя слоўнікі падзяляюцца на гнездавыя і алфавітныя.

У гнездавым словаўтваральным слоўніку ў межах аднаго слоўнікавага артыкула разглядаюцца ўсе аднакаранёвыя словы, звязаныя словаўтваральнымі адносінамі, у алфавітным – толькі ўтворанае і ўтваральнае словы (гл. табліцу 1).

Табліца 1.

Тып словаўтваральнага слоўніка	Станоўчыя рысы	Адмоўныя рысы
гнездавы	паказваецца паслядоўнае ўтварэнне аднаго слова ад другога ў шэрагу аднакаранёвых слоў, адлюстроўваецца ступеневы характар словаўтварэння	утвораныя словы размяшчаюцца не па алфавіце, а ў пэўных словаўтваральных гнездах
алфавітны	утвораныя словы размяшчаюцца па алфавіце	адлюстроўваецца толькі пара слоў: утворанае слова і звязанае з ім словаўтваральнымі адносінамі ўтваральнае слова

Да алфавітных слоўнікаў адносяцца “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2000; каля 40 тыс. сл. арт.) і “Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2006; каля 25 тыс. сл. арт.) А. Бардовіча, М. Круталевіча, А. Лукашанца:

вінаград-ар-(ø) – суф., ад вінаград-(ø)

вінаградар-ск-(і) – суф., ад вінаградар-(ø)

вінаград-арств-(а) – суф., ад развядзенне вінаград-(у)

вінаградз-ін-(а) – суф., ад вінаград-(ø), чарг. д/дз’

вінаград-нік-(ø)* – суф., ад вінаград-(ø)

вінаградн-ік-(ø)** – суф., ад вінаградн-(ы), чарг. н/н’

“Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (т. 1: А – К; Магілёў, 2002; каля 2 тыс. артыкулаў-гнездаў) М. Аўласевіча і Т. Якубовіч – гнездавы:

вінаград → вінаград-ар → вінаградар-ск-і
 вінаградар-ств-а
 вінаград-нік
 вінаград-н-ы

ПЕРАКЛАДНЫЯ СЛОЎНІКІ

Перакладны слоўнік – тып семантычных лексічных слоўнікаў, у якіх да рээстравых слоў адной мовы падбіраюцца перакладныя эквіваленты з іншай мовы (або з некалькіх моў). Асноўная задача слоўнікаў гэтага тыпу заключаецца ў забеспячэнні разумення тэксту на замежнай мове, яго перакладу на родную мову.

Найболей запатрабаваныя ва ўмовах дзяржаўнага двухмоўя руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі.

“Русско-белорусский словарь” (у 3 т.; 10-е выд. Мінск, 2012; каля 110 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй А. Лукашанца – перапрацаванае і дапоўненае перавыданне аднайменнага слоўніка, падрыхтаванага ў Інстытуце мовазнаўства АН БССР пад рэдакцыяй Я. Коласа, К. Атраховіча, П. Глебкі (1953). Тут максімальна поўна адлюстраваны сучасны стан лексічнага фонду дзвюх славянскіх моў. Слоўнік істотна адрозніваецца ад першага выдання: відавочныя русізмы заменены беларускімі адпаведнікамі (*частушка* – *прыпеўка*, *тлятворны* – *шкодны*, *шыкарны* – *шыкоўны* і інш.), адлюстраваны змены, якія адбыліся ў сістэме геаграфічных найменняў за апошнія дзесяцігоддзі, зменены або выключаны многія неактуальныя саветызмы, фразеалагізмы-калькі заменены на нацыянальныя эквіваленты, упарадкавана сістэма памет [2, с. 186 – 187].

“Русско-белорусский словарь общепотребительной лексики” (Мінск, 1999; каля 50 тыс. сл. арт.) М. Крыўко – скарочаны, кампактны варыянт трохтамовага РБС.

“Беларуска-рускі слоўнік” (у 3 т.; 4-е выд. Мінск, 2012; каля 110 тыс. сл. арт.) пад рэд. А. Лукашанца спачатку быў апублікаваны пад рэдакцыяй К. Атраховіча (Мінск, 1962, 1988) і А. Падлужнага (Мінск, 2003). Інфарматыўнасць слоўніка істотна павялічана за кошт новай лексікі. Удакладнена напісанне асобных слоў, прыведзена ў адпаведнасць з сучасным станам сістэма геаграфічных назваў, зменены або выключаны прыклады, якія адлюстроўвалі рэаліі савецкай эпохі.

У руска-беларускім і беларуска-рускім слоўніках падаецца агульнаўжывальная лексіка сучаснай беларускай мовы ўсіх яе стыляў; дыялектызмы, пашыраныя ў мастацкай літаратуры; найбольш распаўсюджаныя тэрміны; назвы буйных населеных пунктаў, водных аб’ектаў, а таксама прыметнікі, утвораныя ад іх; найбольш ужывальныя абрэвіятуры; асобныя ўстарэлыя словы, якія сустракаюцца ў мастацкіх тэкстах.

Слоўнікавы артыкул уключае наступныя інфармацыйныя зоны: 1) зона намінацыі, 2) зона граматычнай інфармацыі, 3) зона стылістычнай інфармацыі, 4) зона семантычнай інфармацыі, 5) зона эквівалентаў, 6) зона функцыянальнай інфармацыі. Выкарыстоўваецца разгалінаваная сістэма адсылак (гл. табліцу 2).

Табліца 2.

РБС-2012	БРС-2012
БЛУЖДА/НИЕ ₍₁₎ блуканне ₍₅₎ -ння ср. ₍₂₎ ; ~Ть ₍₁₎ несов. ₍₂₎ прям., перен. ₍₄₎ блукаць ₍₅₎ ; (плутать) ₍₄₎ блудзіць ₍₅₎ ; ~ЮЩИЙ ₍₁₎ 1. прич. ₍₂₎ які (што) блудзіць ₍₂₎ ; 2. прил. ₍₂₎ блукаючы ₍₅₎ ; ~ЮЩИЙ нерв .. анат. ₍₃₎ блукаючы нерв ₍₅₎ ; ~ЮЩАЯ ПОЧКА... мед. ₍₃₎ блукаючая нырка ₍₅₎ ; ~ЮЩИЕ ЗВЁЗДЫ... блукаючыя зоркі ₍₅₎ ; ~ЮЩИЕ ТОКИ ₍₁₎ блукаючыя токі ₍₅₎	БЛУКА́ННЕ ₍₁₎ ср. ₍₁₎ 1. блуджанне ₍₅₎ ; 2. олужданне, скитанне, скитальцество; шатанне ₍₅₎ ; 1, 2 см. БЛУКАЦЬ 2, 3; б. па ПАКУТАХ ₍₆₎ хождение по мукам ₍₅₎
	БЛУКА́ЦЬ ₍₁₎ несов. ₍₂₎ 1. Бродіць ₍₅₎ ; б. па лесе бродіць по лесу ₍₅₎ ; 2. (ходить в поисках дороги) ₍₄₎ блуждаць, плутать ₍₅₎ ; 3. (странствовать) ₍₄₎ блуждаць, скитаться ₍₅₎ ; (бродить без дела) ₍₄₎ шататься ₍₅₎ ; 4. перен. (о мыслях, улылке и т. п.) ₍₄₎ бродіць, блуждаць ₍₅₎

Шэраг слоўнікаў прызначаны для забеспячэння камунікацыі беларусаў з суседнімі народамі – палякамі, украінцамі, латышамі:

а) “Падручны польска-беларускі слоўнік” (Варшава, 1962; больш за 30 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй А. Абрэмбскай-Яблонскай і М. Бірылы; “Беларуска-польскі, польска-беларускі слоўнік” (Варшава, 1996; каля 20 тыс. сл. арт.) Т. Ясіньскай і А. Барташэвіча; “Польска-беларускі слоўнік” (Мінск, 2004; 2-е выд. 2005; больш за 40 тыс. слоў) Я. Волкавай і В. Авілавай; “Польска-беларускі тэматычны слоўнік для школьнікаў і студэнтаў” (Мінск, 2012; больш за 17,5 тыс. сл. арт.) Л. Баршчэўскага; “Беларуска-польскі слоўнік” (Варшава, 2012; больш за 40 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй Т. Хыляк-Шрэдар, Т. Глушкоўскай-Бабіцкай, Т. Ясіньскай-Сохі;

б) “Украінска-беларускі слоўнік” (Мінск, 1980; каля 30 тыс. сл. арт.) В. Лемцюговай; “Беларуска-ўкраінскі слоўнік” (Кіеў, 2007; каля 40 тыс. сл. арт.) Р. Піўтарака і А. Скапенкі;

в) “Беларуска-латышскі слоўнік” (Рыга, 2010; каля 40 тыс. сл. арт.) М. Абалы.

Беларускімі і замежнымі лінгвістамі створаны шматлікія слоўнікі, якія павінны забяспечыць пераклад з іншых моў на беларускую або з беларускай мовы на іншыя: “Англійска-беларускі слоўнік” (Мінск, 2013; каля 40 000 сл. арт.) пад рэдакцыяй Т. Сушы; “Ангельска-беларускі слоўнік” (Мінск, 2006; больш за 25 тыс. сл. арт.) В. Пашкевіч; “Ангельска-беларускі слоўнік. Беларуска-ангельскі слоўнік” (Мінск, 1993; каля 10 тыс. сл. арт.) Я. Пятроўскага; “Нямецка-беларускі слоўнік” (Мінск, 2006; больш за 40 тыс. сл. арт.) М. Кур’янкі; “Беларуска-нямецкі слоўнік”

(Мінск, 2010; больш за 30 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй М. Кур'янкi, Л. Баршчэўскага, Т. Вайлера; "Французска-беларуска-рускі слоўнік" (Мінск, 1992; каля 7 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй С. Батуры; "Ідыш-беларускі слоўнік" (Мінск, 2008; каля 25 тыс. сл. арт.) А. Астравуха; "Вугорска-беларускі слоўнік" (Нірэдызгаза, 2007; каля 15 тыс. сл. арт.) пад рэд. А. Голаша і Л. Станкевіч.

Арыгінальны вопыт стварэння шматмоўнага перакладнога слоўніка – "ЕўраСлоўнік: беларуска-лацінска-англійска-балгарска-венгерска-грэцка-дацка-ірландска-ісландска-іспанска-італьянска-латышска-літоўска-мальтыйска-нарвежска-нідэрландска-нямецка-партугальска-польска-румынска-славацка-славенска-фінска-французска-харвацка-чэшска-шведска-эстонскі слоўнік" (Мінск, 2008; больш за 5 тыс. сл. арт.) Л. Баршчэўскага.

Выдадзены асобныя слоўнікі, у якіх адбываецца пераклад лексічных адзінак у адзінкі кінетычнай мовы: "Русско-белорусский словарь жестового языка" (Мінск, 2006; каля 5 тыс. сл. арт.).

Найбольш аб'ёмная група перакладных слоўнікаў – тэрміналагічныя перакладныя. У беларускай лінгвістыцы створаны сотні лексікаграфічных даведнікаў, у якіх прапануецца пераклад на беларускую мову (або з яе) тэрмінаў гуманітарных, тэхнічных, фізіка-матэматычных, прыродазнаўчых навук [4, с. 41 – 44; 5].

Першымі слоўнікамі, у якіх падбіраліся нацыянальныя адпаведнікі да рускіх філалагічных тэрмінаў, сталі выданні: "Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва" (Мінск, 1923; 1706 сл. арт.) і "Слоўнік граматычна-лінгвістычнай тэрміналогіі" (Мінск, 1927; 1592 сл. арт.), падрыхтаваны Галоўнай тэрміналагічнай камісіяй Інбелкульту.

Сучасную тэрмінасістэму мовазнаўства адлюстроўваюць "Русско-белорусский словарь лингвистических терминов" (Мінск, 1988; каля 5,5 тыс. сл. арт.) пад рэд. М. Бірылы і П. Сцяцко, "Беларуска-польска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў і спецыяльнай лексікі" (Катавіцэ, 1997; каля 1700 сл. арт.) В. Бекіша і Г. Фантаньскага; "Словарь славянской лингвистической терминологии" (у 2 т.; Прага, 1977 – 1979) і іншыя (гл. табліцу 3).

Табліца 3.

прычыны злучнік	spóbnik przyczynowy (kauzalny)	союз причины
прэдыкатыў, безасабова-прэдыкатыўныя словы, катэгорыя стану	predykatyw, praedicativum, przysłówek przykatywny	предикатив, категория состояния

Беларуска-польска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў і спецыяльнай лексікі.

СЛОЎНІКІ-РЭЭСТРЫ

Слоўнікі-рээстры (слоўнікі моўных формаў) – група інвентарызацыйных лексемных слоўнікаў, у якіх фіксуецца галоўным чынам асаблівасці формаў слоў, а іх тлумачэнне або адсутнічае ўвогуле, або выконвае дапаможную функцыю. Да такіх слоўнікаў адносяцца арталагічныя (арфаграфічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя), граматычныя, інверсійныя, а таксама слоўнікі марфем (умоўна).

Арталагічныя слоўнікі маюць мовы з развітымі літаратурнымі стандартамі; у іх вызначаюцца нормы літаратурнага напісання слоў і асобных граматычных формаў, нормы вымаўлення і нормы пастаноўкі націску. Доўгі час функцыю найбольш аўтарытэтнага арталагічнага слоўніка беларускай мовы выконваў комплексны "Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтуацыя. Словазмяненне" (Мінск, 1987; каля 118 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй М. Бірылы. У яго ўключана лексіка з акадэмічных перакладных і тлумачальнага слоўнікаў, словаўтваральныя і акцэнтныя варыянты слоў, якія сустракаюцца ў творах мастацкай літаратуры, найважнейшыя геаграфічныя назвы.

Найбольш аб'ёмныя сучасныя арталагічныя слоўнікі – "Беларускі арфаграфічны слоўнік" (Мінск, 2009; 3-е выд., выпр. 2012; каля 55 тыс. сл. арт.) пад рэд. А. Лукашанца і "Слоўнік беларускай мовы" (Мінск, 2012; каля 130 тыс. сл. арт.) пад рэдакцыяй А. Лукашанца і В. Русак (гл. табліцу 4).

Табліца 4.

СБМ-1987	СБМ-2012
чуллівасць [льлі] [сьць] -цю чэзнуць <i>незак.</i> , -ну, -неш [зьне], -не, -нуць; чэзнуў, чэзла, -лі [зьлі]	чуллівасць -цю чэзнуць <i>незак.</i> , -ну, -неш, -не, -нуць

Напісанне найбольш ужывальных беларускіх слоў можна праверыць па "Беларускім арфаграфічным слоўніку для школьнікаў" (Мінск, 2009; 3-е выд. 2013; больш за 20 тыс. сл. арт.) І. Кандрацэні, Л. Кунцэвіч і "Слоўніку беларускай мовы: арфаграфія, націск, словазмяненне, стылістычныя паметы" (Мінск, 2012; больш за 40 тыс. сл. арт.) В. Сіўковіч.

Па сваёй сутнасці да арфаграфічных слоўнікаў прымыкаюць таксама шматлікія даведнікі, прысвечаныя асобным аспектам беларускага правапісу: "Асобна, разам, праз дэфіс" (Мінск, 1994; каля 19 тыс. сл. арт.) і "Пішам без памылак: разам, асобна, праз дэфіс" (Мінск, 2002; каля 19 тыс. сл. арт.) М. Прыгодзіча; "Разам, асобна, праз злучок" (Мінск, 2012; каля 13 тыс. сл. арт.) Н. Бандарэнкі, І. Капылова, Т. Маракулінай; "Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы" (Мінск, 2010; каля 4 тыс. сл. арт.) Т. Маракулінай і І. Капылова.

Асаблівасці акцэнтауацыі беларускай літаратурнай мовы прыведзены ў “Слоўніку націску ў беларускай мове” (Мінск, 1992; каля 5500 сл. арт.) М. Бірылы, а асаблівасці вымаўлення – у “Арфаэпічным слоўніку беларускай мовы” В. Русак, Ю. Гецэвіча, С. Лысага, В. Мандзік (Мінск, 2017; каля 117 тыс. слоў):

- сцебануць [с’ц’эбануць’]
- і сцебнуць [с’ц’обнуць’]
- сцежка [с’цэшка]
- сцелісты [с’ц’эл’істы]
- сцелішча [с’ц’эл’ішча]

Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы.

Граматычныя слоўнікі – лексікаграфічныя працы, у якіх апісваюцца марфалагічныя ўласцівасці слоў, правілы словазмянення і фарматварэння.

Беларускімі вучонымі падрыхтаваны і выдадзены комплекс аб’ёмных слоўнікаў па ўсіх самастойных часцінах мовы: “Граматычны слоўнік дзеяслова” (Мінск, 2007; 2-е выд., дапрац., 2013; каля 34 тыс. сл. арт.), “Граматычны слоўнік назоўніка” (Мінск, 2008; 2-е выд., дапрац., 2013; каля 46 тыс. слоўн. арт.), “Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя” (Мінск, 2009; 2-е выд., дапрац., 2013; каля 25 тыс. сл. арт.).

У слоўніках рэалізаваны лінейны прынцып разгортвання парадэгмы, пры якім усе магчымыя словаформы прыводзяцца паслядоўна ў пэўным парадку, г. зн. названыя выданні па сутнасці з’яўляюцца слоўнікамі парадэгмаў (гл. табліцу 5).

Табліца 5.

ГСН-2013	ГСП-2013	ГСД-2013
сіне́ча ж. сіне́ча, РДМ сіне́чы, сіне́чу, сіне́чай (-аю)	сіні Н сіні (-яя, -яе), Р сіняга (-яй/-яе, -яга), Д сіняму (-яй, -яму), В сіні (-юю, -яе), Т сінім (-яй/-яю, -ім), М сінім (-яй, -ім); мн. НВ сінія, РМ сініх, Д сінім, Т сінімі	сіне́ць незак. сіне́ю, сіне́еш, сіне́е, сіне́ем, сіне́еце, сіне́юць; сіне́ў, сіне́ла, сіне́лі; сіне́ючы

Апублікаваны даведнік, у якім апісваюцца не ўсе, а толькі адзін, найбольш “праблемны”, элемент парадэгмы слова – “А або У: слоўнік-даведнік канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку” (Мінск, 2014; каля 21 тыс. сл. арт.) А. Сяргеевай, В. Уласевіч, Н. Чабатар.

У беларускай лексікаграфіі існуе вопыт тыпалагічна-парадэгматычнага падыходу да арганізацыі мікраструктуры граматычнага слоўніка. Так, унікальны **“Вялікі слоўнік беларускай мовы”** (Мінск, 2012; 223 тыс. сл. арт.) Ф. Піскунова створаны на матэрыяле больш як 2300 літаратурных крыніц (агульны аб’ём больш за 70 млн

словаўжыванняў). Акрамя агульнаўжывальнай лексікі слоўнік змяшчае асноўную навуковую і тэхнічную тэрміналогію.

Мікраструктура слоўніка складаецца з некалькіх інфармацыйных зон: 1) зона намінацыі, 2) зона граматычнай інфармацыі, 3) зона семантычнай інфармацыі (пры неабходнасці).

Усе змяняльныя словы забяспечаны індэксамі, якія накіроўваюць чытача да табліц з узорамі парадэгмаў, размешчаных у канцы слоўніка (гл. табліцу 6).

Табліца 6.

няўдóбны ₍₁₎ (пра зямлю: <i>неўрадлівы</i>) ₍₂₎	ad ¹ ₍₂₎
паго́ня ₍₁₎ -і; Р мн. -нь ₍₂₎	f2 ¹ ₍₂₎
сумо́ўца ₍₁₎ аг.: м. ДМ -у, Т -ам; ж. ДМ -ы, Т -ай/-аю; РВ мн. -аў ₍₂₎	m12 ¹ /f6 ¹ ₍₂₎
трапа́ць ₍₁₎ <i>незак.</i> , траплю, трэпле; ЗЛ трапі ₍₂₎	v2 ³ C/ ₍₂₎
ячме́нны ₍₁₎	ad ¹ ₍₂₎

Такі спосаб падачы матэрыялу ўскладняе карыстанне слоўнікам для чытача без філалагічнай адукацыі, аднак дазваляе ў кампактнай форме паказаць лексіку мовы як лагічную сістэму, адкрытую для папаўнення новымі адзінкамі.

Інверсійны слоўнік (адваротны слоўнік, слоўнік *a tergo*) – лексікаграфічнае выданне рээстрадавага тыпу, у якім словы размяшчаюцца па алфавіце канцавых літар. Выраўноўванне адбываецца па правым краі. У выніку такой будовы ў адваротным слоўніку групуюцца, як правіла, словы з тоеснымі або падобнымі канцавымі граматычнымі і фанетычнымі элементамі. Напрыклад, на літару Б:

- “голуб”,
- “паруб”,
- “лесаруб”,
- “зруб”,
- “чуб”,
- “кадаўб”,
- “глыб”.

Асобныя кампактныя групы ўтвараюць словы з аднолькавымі канчаткамі, суфіксамі, аднатыпнымі гукамі і іх спалучэннямі. Часам у адваротным слоўніку могуць указвацца стылістычныя характарыстыкі слоў (*ласкальнае, кніжнае, размоўнае, устарэлае* і пад.), а таксама можа пазначацца графічная, акцэнтауацыйная, фанетычная, граматычная варыянтнасць лексем (*сяголета і сёлета, льносушылка і лёнасушылка*). З дапамогай адваротных слоўнікаў можна вызначыць тыпы скланення і спражэння, ступень пашыранасці тых ці іншых словаўтваральных і словазмяняльных тыпаў, прааналізаваць прадуктыўнасць словаўтваральных мадэлей, выявіць матэрыял для фаналагічных даследаванняў. Інверсійныя слоўнікі выкарыстоўваюцца пры дэшыфруючы тэкстаў і складанні праграм для камп’ютарнай апрацоўкі тэкстаў.

Лексіку беларускай мовы фіксуюць чатырохтомны “Слоўнік *a tergo* сучаснай беларускай мовы” (Варшава, 1988 – 1989; каля 100 тыс. сл. арт.) А. Барташэвіча і І. Камендацкай, а таксама “Адваротны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 1994; каля 14 тыс. слоў) Л. Вардамацкага і В. Несцяровіча.

Марфемны слоўнік – тып аднамоўнага слоўніка, які адлюстроўвае марфемную структуру слоў.

Найбольш поўнае выданне гэтага тыпу ў айчынным мовазнаўстве – “Марфемны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 1975; 2-е выд. 1989; каля 75 тыс. сл. арт.) А. Бардовіча і Л. Шакуна, дзе ў алфавітнай паслядоўнасці прыводзяцца словы розных лексіка-граматычных класаў. Назоўнікі падаюцца ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку, прыметнікі і дзеепрыметнікі – у форме назоўнага склону, дзеесловы – у форме інфінітыва.

Самую ўжывальную лексіку змяшчаюць “Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2005; 2-е выд. 2006; каля 40 тыс. сл. арт.); “Марфемны слоўнік беларускай мовы: для сярэдняй школы” (Магілёў, 1998; каля 13 тыс. сл.

арт.) М. Аўласевіча і Т. Якубовіч; “Марфемны слоўнік беларускай мовы” (Магілёў, 2003; каля 13 тыс. сл. арт.) Т. Якубовіч.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Алексеев, П. М. Статистическая лексикография (типология, составление и применение частотных словарей) / П. М. Алексеев; науч. ред. Р. Г. Пиотровский. – Ленинград: ЛГПИ, 1975. – 120 с.
2. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л. М. Шакун. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.
3. Шахоўская, С. У. Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця: манаграфія / С. У. Шахоўская; пад рэд. П. А. Міхайлава. – Баранавічы, 2012. – 258 с.
4. Щербин, В. К. Белорусская лексикографическая традиция: история и современность / В. К. Щербин // Славянская лексикография: Междунар. колл. моногр. / отв. ред. М. И. Чернышева. – М.: Азбуковник, 2013. – С. 21 – 61 с.
5. Щербин, В. К. Основные направления белорусской терминологии / В. К. Щербин // Славянское терминоведение. – 2009. – № 1. – С. 25 – 29.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Жывое слова

Алесь КАУРУС

ЧЫТАЕМ, СЛУХАЕМ, ЗГАДВАЕМ РОДНАМОЎНАЕ

Працяг. Пачатак у № 7.

ЗАХОДУ АНАМАСТЫКУ

Пачынаючы ад *Мядзела*

20 гадоў таму патэлефанавалі з рэдакцыі часопіса “Роднае слова”, ці не мог бы я напісаць што-небудзь пра прозвішчы. Доўга не думаючы, адказаў супрацоўніцы Л. Сагановіч: гэта не мая кампетэнцыя. Але скарыстаў нагоду, каб прапанаваць сваю тэму (якой дасюль ужо займаўся) – ужыванне слоў. Так запачаткавалася падрыхтоўка і публікацыя “Пазаслоўнікавай лексікі”.

Натуральна, не заставалася па-за ўвагай анамастыка. Зацікаўленасць уласнымі імёнамі, прозвішчамі і назвамі ідзе з часу аспіранцтва. А яшчэ раней, працуючы настаўнікам, я напісаў ліст рэдактару раённай газеты пра ўжыванне назвы нашага райцэнтра. Аднак паслаць яго афіцыйнаму адрасату не хапіла рашучасці.

Ёсць сэнс падзяліцца з чытачом “Роднага слова” сваім даўнім, нязбытым да сёння клопатам (вага якога ўзрастае ў Год малой радзімы), публікуючы захаваную рукапісную старонку – без выпраўленняў.

«Таварыш рэдактар!

Звяртаю Вашу ўвагу на перадачу на пісьме слова *Мядзел*. У нас, на Мядзельшчыне, кажуць:

паеду ў Мядзела (Мядзел), вярнуўся з Мядзела, пад’ехаў к Мядзелу, за Мядзела, было ў Мядзеле. З гэтага відаць, што ў жывой народнай мове назоўнік Мядзел мае цвёрдую аснову і адпаведныя канчаткі II скланення.

Не будзем ламаць галаву, над тым, хто першы перарабіў слова *Мядзел*, пачаўшы ўжываць яго як: *Мядзель*, з *Мядзеля*, у *Мядзелі* і да т. п. Пра тое, што назву раённага цэнтра (і аднайменнага возера) *Мядзел* штучна ўкладаюць у форму *Мядзель*, гаворыць і разнабой у напісанні гэтага слова на старонках газеты “Шлях перамогі”. Так, у артыкуле “Марудна разварочваюцца” (№ 30, 1962) аўтары пішуць: *аўтобус спыніўся ў Мядзелі, вы не знойдзеце ў Мядзелі і павінны прывезці тое-сёе з Мядзела* (апошнія слова – яркае сведчанне таго, як геаграфічная назва дамагаецца адлюстравання свайго гукавога афармлення).

Улічваючы, што напісанне назваў не заўсёды супадае з іх вымаўленнем у гутарковай мове, спашлюся на друкаваныя крыніцы. Так, напрыклад, у Энцыклапедычным слоўніку Бракаўза і Эфрона, які выйшаў больш як паўстагоддзе назад, слова *Мядзел* падаецца з цвёрдай асновай. Гэтак сама пішацца яно і на